

НАПРЯМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Куць О. І., к.е.н.,

заступник директора з наукової та інноваційної діяльності,

Інститут продовольчих ресурсів НААН, м. Київ, Україна

ORCID ID: ORCID 0000-0002-2855-0659

Бокій О. В., к.е.н., с.н.с.

відділ економічних досліджень та інноваційного провайдингу,

Інститут продовольчих ресурсів НААН, Київ, Україна

ORCID 0000-0001-9916-1856

<https://doi.org/10.31073/foodresources2020-14-27>

Предмет дослідження – продовольча політика України з урахуванням світового досвіду. **Мета дослідження** полягає у визначенні напрямів ефективної продовольчої політики з урахуванням сучасних реалій та світового досвіду. **Застосовано методи:** системного узагальнення та наукового пізнання, діалектичний, структурно-логічний, порівнянь, статистичного аналізу, графічний. **Новизна дослідження.** Авторами вдосконалено напрями продовольчої політики в Україні, що враховують досвід країн ЄС і США і сприятимуть збалансованому розвитку агропродовольчого сектору країни. **Результати дослідження.** Узагальнено теоретичні напрацювання основ продовольчої політики. Обґрунтовано поняття «продовольча політика». Опрацьовано напрями економічної продовольчої політики в Україні і світі. Проаналізовано показники діяльності харчової промисловості як результат продовольчої політики країни. Виявлено спільні інструменти продовольчої політики країн ЄС та можливості їх застосування на внутрішньому ринку. Методом кореляційно-регресійних рівнянь виявлено взаємозалежності та побудовано прогнози ринкових показників. Визначено перспективні напрями продовольчої політики для забезпечення конкурентоспроможності харчової продукції з урахуванням світових тенденцій. З'ясовано, що в Україні доцільно вдосконалити напрями загальнонаціональної продовольчої політики, які сприятимуть зміцненню стійкості продовольчої системи з урахуванням світових тенденцій. Вони передбачають підтримку національного виробника та експортера, формування спільного економічного простору, посилення засобів протидії внутрішнім і глобальним ризикам і проблемам. **Сфера застосування результатів дослідження.** Розраховано на фахівців економічної спеціальності у галузі харчової промисловості та макроекономічних досліджень, наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів. Результати дослідження можуть застосовуватися фахівцями та органами державного управління при виборі напрямів продовольчої політики країни.

Ключові слова: продовольча політика, продовольча система, стійкість, державна підтримка, харчова промисловість

FOOD POLICY DIRECTIONS IN UKRAINE AND IN THE WORLD

Kuts Oleksandr, PhD, Economics,
deputy director for scientific and innovative activities,
Institute of food resources of the NAAS, Kyiv, Ukraine,
ORCID 0000-0002-2855-0659

Bokiy Olena, PhD Economics, Sen. Res. Worker,
Department of Economic Research and Innovation Providing
Institute of Food Resources of NAAS, Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0001-9916-1856

<https://doi.org/10.31073/foodresources2020-14-27>

The subject of the research: Ukraine's food policy, taking into account world experience. **The purpose of the study** is to determine the direction of an effective food policy, taking into account current realities and world experience. **Methods applied:** systematic generalization and scientific knowledge, dialectical, structural-logical, comparisons, statistical analysis, graphic. **Novelty of research:** The authors has improved the directions of food policy in Ukraine, taking into account the experience of EU and US countries and will contribute to the balanced development of the country's agro-food sector. **Research results.** Theoretical developments of the basics of food policy are summarized. The concept of "food policy" is substantiated. The directions of economic food policy in Ukraine and the world have been elaborated. The indices of the food industry activity as a result of the country's food policy are analyzed. Common EU food policy instruments and opportunities for their application in the internal market have been identified. Correlation-regression equations revealed interdependencies and predicted market indicators. Prospective directions of food policy for ensuring the competitiveness of food products in the light of global trends have been identified. It has been found that in Ukraine it is advisable to improve the directions of the national food policy, which contribute to strengthening the sustainability of the food system in the light of global trends. They include support for the national producer and exporter, the creation of a common economic space, the strengthening of the means of countering internal and global risks and problems. **Scope of research results application.** It is designed for specialists in the economic specialty in the field of food industry and macroeconomic research, researchers, teachers, graduate students and students of higher educational institutions. The results of the study can be applied by experts and public authorities in choosing the directions of the country's food policy.

Keywords: food policy, food system, sustainability, state support, food industry

Постановка проблеми. Забезпечення населення Землі харчуванням у достатніх обсягах і за прийнятними цінами є невід'ємною складовою життєдіяльності людини. Із 17 Глобальних цілей сталого розвитку (ЦСР), що були затверджені у 2015 році на саміті ООН з питань сталого розвитку [1] та адаптовані на національному рівні Указом Президента України у 2019 році [2], першими та основними цілями визначено подолання бідності та голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування, забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці. У той же час більше ніж третина населення країни знаходиться на межі бідності. Лише за 2018 рік доходи 14 мільйонів чол., тобто у майже 34% населення країни, були менше за фактичний прожитковий мінімум. Особливо проблеми продовольчого забезпечення загострюються під впливом глобальних економічних криз, військово-політичних конфліктів, стихійних лих, епідемій та пандемій. І для подолання таких викликів, а також гармонійного розвитку продовольчої

ланки економіки ефективним інструментом слугує зважена продовольча політика держави. Тому виявлення дієвих напрямів забезпечення ефективної продовольчої політики з урахуванням світового досвіду сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки населення, досягненню Цілей сталого розвитку на національному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам продовольчої політики, та продовольчої безпеки, державної підтримки продовольчого сектору присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Аспектам державної аграрної і продовольчої політики та продовольчої безпеки присвятили свої праці М. Сичевський [3, 7], О. Коваленко [3–5, 7], О. Куць [3, 4, 8], Л. Кормишкина [9], Л. Малахова [10] та інші вчені. М. Сичевський та А. Юзефович дослідили акценти державної політики для розвитку харчової промисловості в контексті ринкових трансформацій національної економіки [11]. Увагу дослідників було приділено інноваційному розвитку харчової індустрії [12, 13]. Серед зарубіжних дослідників у галузі продовольчої політики проблему досліджували Kerry L. Shannon, Brent F. Kim, Shawn E. McKenzie, and Robert S. Lawrence [14], T. Knowles, R. Moody, MG McEachern [15] та ін. Водночас питання продовольчої політики, спрямованої на розвиток харчової індустрії та забезпечення продовольчої безпеки, потребують подальших досліджень.

Мета дослідження полягає у визначенні напрямів продовольчої політики з урахуванням світового досвіду, що сприятиме ефективному розвитку харчової промисловості України та забезпеченню продовольчої безпеки населення.

Матеріали та методи. Теоретичні та методологічні основи дослідження базуються на положеннях економічної теорії, напрацюваннях вітчизняних та зарубіжних вчених з питань агропромислової і продовольчої політики, нормативно-законодавчій базі України. У роботі застосовано методи наукового пізнання – для опрацювання теоретичних положень продовольчої політики, узагальнення положень наукових джерел, діалектичний – для аналізу розвитку напрямів продовольчої політики, структурно-логічний – для узагальнень і систематизації теоретичних і практичних положень, статистичного аналізу – для опрацювання показників продовольчої системи, порівнянь – для виявлення переваг та недоліків продовольчих політик країн, статистичного аналізу – для визначення кореляційно-регресійних рівнянь, графічний – для побудови моделей.

Виклад основних результатів дослідження. Пріоритетність продовольчої ланки економіки для життєдіяльності населення підтверджено досвідом розвитку країн світу та еволюцією економічної думки. Забезпечення найбільш нагальних потреб – дихання, води, їжі, що складають перший рівень піраміди потреб А. Маслоу, впродовж всього існування людства слугує чинником розвитку країн.

Досягнення розвинених країн світу – Європейського Союзу, США та інших держав свідчать про ефективність узгодженої державної продовольчої політики в умовах глобалізації економічного простору, кризових явищ і трансформаційних процесів в економіці.

У вітчизняній науковій літературі, а також на рівні національних органів державного управління більш розповсюджені терміни «аграрна політика», «агропродовольчий комплекс». Керівний орган продовольчого сектору держави донедавна визначався як «міністерство аграрної політики і продовольства». Тобто на перший план виділено аграрну складову, що передбачає виробництво і переробку сільськогосподарської продукції з акцентуванням саме на сільськогосподарську діяльність. Водночас ФАО позиціонує себе як «продовольча та сільськогосподарська організація об'єднаних націй» і на перший план висуває саме продовольчу ланку. ФАО ставить за мету забезпечення продовольчої безпеки для всіх та гарантування регулярного доступу населення до високоякісного харчування, поєднує у своєму складі 194 держави-члени і працює більше ніж у 130 країнах світу.

Термін «продовольча політика», або «Food policy» більшою мірою застосовується у зарубіжних наукових дослідженнях та комюніке міжнародних організацій («політика»

походить від грецького *Politike* – мистецтво управління). Також вживаним для зарубіжних дослідників є термін «Food system policy» або «політика продовольчої системи» [14, 15].

У національному законодавстві поняття «продовольча політика» було вжито у Програмі діяльності Уряду 2014 року та проголошеній цього ж року «Новій продовольчій програмі» [16]. Однак розділ урядової програми був присвячений переважно земельній реформі та діяльності Аграрного фонду і не охоплював широкого кола питань, що стосуються продовольчої політики.

М. Хорунжий під продовольчою політикою держави розуміє «здатність уряду та регіональних управлінських структур постійно підтримувати баланс між попитом і пропозицією на продовольство» [17]. А. Шутьков відмічає, що «за змістом продовольча політика є найважливішою складовою частиною управління економікою щодо забезпечення населення харчовими продуктами з вирішенням завдань національної безпеки, основою збереження державності, складовою демографічної політики, забезпечення підвищення якості життя громадян» [18].

В Універсальній десятковій класифікації (УДК), яка використовується в усьому світі для систематизації літератури, розділ 33.439.02 «Продовольча політика» охоплює питання визначення цілей у межах продовольчого комплексу, продовольчі програми, адміністративні заходи і засоби, матеріальні асигнування, економічні важелі і стимули. На нашу думку, продовольча політика є найважливішою складовою економіки, що спрямовує діяльність інституцій на забезпечення продовольчої безпеки держави, досягнення стійкості національної продовольчої системи, підвищення рівня життя населення, якості та доступності харчування, раціональне розміщення та інноваційне оснащення потужностей, баланс попиту і пропозиції, збалансованість цін на продовольство і купівельної спроможності населення, зростання експортного потенціалу продовольчої продукції з високою доданою вартістю.

Національну Європейську систему спільної продовольчої політики та продовольчої безпеки було впроваджено у 1957 році, в умовах глобалізації та інтеграції світових процесів. Шість країн (ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург) створили Європейське співтовариство і підписали Римський договір, який передбачав формування єдиної продовольчої політики ЄС [19]. Метою скоординованої політики було збільшення продуктивності сільськогосподарського виробництва шляхом переоснащення потужностей, раціонального розвитку, забезпечення гарантованого продовольчого постачання та доступних цін на продовольство.

Продовольча політика європейської спільноти регулюється пакетом документів, зокрема білою книгою про продовольчу безпеку (*White Paper of Food Safety*), яку було узгоджено у 2000 році [20]. Цим документом задекларовано концепцію «від ферми до столу», яку в Україні розпочали впроваджувати на етапі формування розвиненого ринку.

Останнім часом ситуація з голодом у світі, особливо на африканському континенті та в Латинській Америці, загострилася. За даними доповіді ООН «Стан продовольчої безпеки», яку аналізує портал *Spiegel Online*, після позитивної тенденції 2012-2015 рр., починаючи з 2016 року, фіксується збільшення кількості голодуючих. У 2018 році 820 мільйонів людей не мали доступу до достатнього обсягу харчування, що є великою перепоною в досягненні цілей сталого розвитку у частині подолання голоду до 2030 року. Найбільша кількість голодуючих – проживає у східній (30%) та центральній (26,9%) Африці. В середньому на африканському континенті недоїдає 20% населення, а в Азії – 11%. На такий стан, переважно у країнах африканського континенту, Карибського басейну та Латинської Америки, впливали війни, посухи та неврожаї [21].

У боротьбі з голодом у світі ключову роль відіграють Європейський Союз і США. Метою продовольчої політики Європейського Союзу було і є досягнення високого рівня і стандартів продовольчої безпеки, захист споживачів і поліпшення їх здоров'я.

Через світову кризу впродовж 2008 року на 40% зросли ціни на продовольство, що призвело до погіршення стану продовольчої безпеки у світі, збільшення чисельності бідного населення. Для допомоги країнам, в яких населення опинилося перед загрозою голоду, у 2008 році було створено спеціальний Продовольчий фонд. Головною метою фонд визначив надання гуманітарної допомоги країнам та ліквідацію розриву між верствами населення, сприяння зростанню обсягів сільськогосподарського виробництва майже у 50 найбідніших країнах світу. У межах програми здійснювалися підтримка товаровиробників, допомога у подоланні наслідків зростання і нестабільності цін на продовольство. Загальний обсяг фінансування програми становив 1 млрд Євро, з яких підтримку отримали 60 млн чоловік у 49 країнах, 93 млн чоловік були підтримані опосередковано, шляхом розширення ринків збуту сільськогосподарської продукції. Обсяги виробництва продукції у країнах, які отримали допомогу у межах реалізації програми, зросли до 50% [9]. Було профінансовано 232 проекти, в 70% яких передбачалося вдосконалення процесів виробництва продукції, поповнення сировинної бази і т. д. Із цільових коштів переважну більшість (до 60%) було надано у межах структур ООН. Велика частка коштів була спрямована на підтримку і гуманітарну допомогу населенню (майже 140 млн Євро).

На сьогодні основна продовольча допомога Європейського Союзу країнам, що розвиваються, здійснюється завдяки інструментам, структурам і програмам, серед яких:

- європейський фонд розвитку, створений в 1957 р, призначений для надання допомоги країнам Африки, Карибського басейну, Тихого океану та ін.;
- інструмент розвитку і співробітництва, створений у 2007 р., фінансує проекти у 47 країнах Латинської Америки, Азії та Північної Африки, що розвиваються;
- європейський інструмент сусідства та партнерства, створений у 2007 р., призначений для фінансування проектів в сусідніх регіонах;
- програма продовольчої безпеки, яка передбачає реалізацію заходів щодо поліпшення продовольчої безпеки для бідних на глобальному, регіональному та національному рівнях й інші програми.

У 2019 році Міжнародна група експертів Європейського Союзу зі стійких продовольчих систем (IPES-Food) представила доповідь «На шляху до спільної продовольчої політики для Європейського Союзу». У ній **йшлося про те**, що спільна продовольча політика ЄС визначає напрям руху всієї продовольчої системи, об'єднуючи різні секторальні політики, які впливають на виробництво, розподіл та споживання харчових продуктів, орієнтуючи свої дії на перехід до стійкості. У документі розглядаються потенціал для побудови нових синергетичних зв'язків у секторальній економіці, які спрямовані на досягнення стійкості продовольчої системи.

Концепція спільної продовольчої політики ЄС спирається на фермерів, підприємців у галузі харчових продуктів, громадських активістів, вчених і політиків, з якими проводяться консультації щодо подальшого ефективного розвитку продовольчої системи та досягнення її стійкості.

Положення спільної європейської політики охоплюють питання вдосконалення виробництва, пакування, переробки та розподілу харчової продукції, охорони навколишнього середовища, органічної продукції та інтегрують означене коло питань у заходи для забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

У *Сполучених Штатах Америки* федеральна, державна та місцева політика впливають на багато аспектів продовольчої системи. Для прикладу, законопроект щодо фермерських послуг у США, який є наступником Закону про корегування сільського господарства "AAA" (прийнятий в 1933 році у відповідь на надлишки сільськогосподарської продукції у країні), сприяв стабілізації цін на продовольство у часи Великої депресії. Наступні редакції Закону включали правки щодо збереження ґрунтів, засобів підтримки стабільних доходів фермерських господарств. Продовольча політика Сполучених Штатів впливає на використання природних ресурсів, склад продовольчих товарів, ціни на харчові продукти,

стан дієтичного харчування та охорону здоров'я. Суттєво оптимізував функціонування та розвиток продовольчої системи Сполучених Штатів Закон про федеральне вдосконалення та реформування сільського господарства (FAIR) 1996 року, відомий як Закон про свободу ведення господарства, що встановив прямі платежі фермерам-виробникам, сприяв збільшенню виплат і підтримці фермерів, розширенню наукових досліджень у новій, розширеній редакції Закону 2014 року. До непродуктивної продовольчої політики США можна віднести створення нерівних умов для виробників органічної та неорганічної продукції, закриття програм, що стримують надвиробництво [14].

Продовольча політика США має вагомий вплив на міжнародні ринки, уряд країни розподіляє надлишки товарів через Всесвітню програму продовольства та Агентство США з міжнародного розвитку. Політика країни передбачала перехід від сільськогосподарського сектору до охоплення всього продовольчого ланцюга, впровадження альтернативних програм розвитку ринку з метою ліквідації надвиробництва чи дефіциту, оцінку впливу світових ринків на національний.

Задіяні Сполученими Штатами 16 федеральних програм сприяють покращенню продовольчого забезпечення населення, надають можливість його найбільш вразливим верствам отримувати доступ до повноцінного харчування, стимулюють попит на продовольчому ринку та інноваційні перетворення в промисловості. У середині дев'яностих років минулого сторіччя на них витрачалося майже 4,5% федерального бюджету. До найбільш дієвих відносяться програми «продовольчих талонів», дитячого харчування, «матері і дитини», та ін. [22, 23]

Досвід державної підтримки та напрямів продовольчої політики країн ЄС і США свідчить про підтримку фермерів і сільськогосподарських виробників, а також верств населення, що потребують адресної допомоги, відстеження і стимулювання замкнених ланцюгів продовольства «з лану до столу», перерозподіл надлишків. У період пандемії коронавірусу 2020 року міністерство сільського господарства США вирішило надати допомогу фермерам і власникам ранчо у розмірі 19 млрд дол. США, які будуть спрямовані на прямі виплати, а також масові закупівлі молочної, м'ясної та іншої сільськогосподарської продукції для надання їжі тим, хто потребує. Дієвою також є продовольча політика країн ЄС і США у напрямі забезпечення інновацій, як-от підтримка венчурних інвестицій, спрощене інвестиційне оподаткування, цільові безоплатні субсидії, стимулювання наукових досліджень в агропродовольчому комплексі шляхом урядових гарантій, надання довгострокових кредитів для перспективних напрямів [22, 23]. Застосовуються спеціальні заходи стимулювання інноваційної активності – безвідсоткові кредити для фірм-новаторів, фермерів та харчових підприємств, що освоюють ризиковані капіталомісткі інновації.

Результати продовольчої політики в Україні та її місце у світовому просторі можна оцінити через світові рейтинги соціально-економічного розвитку. Зокрема, Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index – GFSI) розраховується і публікується виданням The Economist за спонсорства компанії DuPont і включає оцінку продовольчої безпеки 113 країн за групами показників: 1) цінова доступність продовольства (Affordability); 2) фізична доступність (Availability); 3) якість та безпека (Quality and Safety); 4) природні ресурси та стійкість (Natural Resources and Resilience) (додана у дослідження 2017 р.) [24]. Україна в цьому рейтингу у 2019 році зайняла 76 місце із 113 країн, покращивши свої позиції порівняно із попередніми роками. Зауважено, що на недостатнє місце країни вплинули такі виклики, як корупція, низькі державні витрати на наукові дослідження в сільському господарстві та відсутність харчових стандартів. Порівняно із середнім показником у світі, валовий внутрішній продукт на одну особу в Україні недостатній – у 2018 році країна займала 128 місце із 187 країн із показником 2,96 тис. дол. США (за даними Міжнародного валютного фонду). Недостатнім був доступ фермерів до фінансування, у країні дуже малий відсоток земельних ділянок, обладнаних системами для зрошення, нерозвинені дорожня і портова інфраструктура. Відмічено і кращі, порівняно зі

світовими показниками, обсяги фінансування програм безпеки харчових продуктів, наявність складських потужностей зберігання врожаю, залізничної інфраструктури, доступу до питної води. Водночас показники діяльності національної продовольчої системи і харчової індустрії країни свідчать про недостатню ефективність вживаних заходів (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники діяльності сільського господарства та харчової індустрії України

Показник	Рік					2018 до 2014, %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Показники соціально-економічного розвитку						
Індекс ВВП (у цінах попереднього року),	93,4	90,2	102,4	102,5	103,3	97,8
Індекс споживчих цін (інфляції),%	112,1	148,7	113,9	114,4	110,9	214,9
Середньомісячна заробітна плата, грн/міс.	3480	4195	5183	7104	8865	254,7
Показники сільськогосподарського виробництва						
Індекс сільськогосподарської продукції,%	102,2	95,2	106,3	97,8	108,1	105,9
Обсяг реалізованої продукції сільського господарства, млрд грн	220,2	372	414,8	356,2	394,3	179,1
Обсяг капітальних інвестицій, млн грн	18,58	29,80	50,32	64,08	66,58	358,3
Рентабельність діяльності, %	8,9	29,5	24,7	16,0	13,7	4,8
Показники харчової промисловості						
Індекс промислового виробництва харчової продукції,% до попереднього року, у т. ч.	102,5	89,1	107,4	106,3	98,7	100,4
виробництво м'яса та м'ясних продуктів	100,5	100,2	104,1	104,3	99,9	108,7
виробництво олії та тваринних жирів	121,5	85,9	118,4	117,5	97,9	117
виробництво молока і молочних продуктів	100,1	91,7	99,7	100,8	101,7	93,7
виробництво борошна і круп	100,5	94,7	97,7	95,1	91,2	80,3
виробництво хлібобулочних виробів	93,5	87,4	96	95,4	93,2	74,6
виробництво цукру	166,8	69,1	133,6	100,9	89,6	83,5
Обсяг реалізованої продукції суб'єктів господарювання, млрд грн	341,6	432,5	532,4	643,1	681,4	199,5
Обсяг капітальних інвестицій, млн грн	13,66	14,40	18,90	19,32	30,75	225,0
Рентабельність діяльності, %	-4,5	-3,3	-1,3	1,4	2,3	6,8
Показники споживання						
Індекс споживчих цін на харчові продукти та безалкогольні напої,% до попереднього року	112,2	145,9	109	112,9	111,1	199,5
Частка витрат на харчування у структурі сукупних споживчих витрат населення, %	56,7	57,2	53,4	51,6	51,8	-4,9
Середньодобова калорійність харчування, ккал	2939	2799	2742	2707	2706	92,1
Забезпечення норми споживання основних харчових продуктів, рекомендованої МОЗ, %						
М'ясо і м'ясні продукти	67,6	63,6	64,3	64,6	66,0	-1,6
Молоко і молочні продукти	58,6	55,2	55,1	52,6	52,0	-6,6
Хлібні продукти	107,4	102,2	100	99,8	98,5	-8,9
Овочі та баштанні	101,4	99,9	101,7	99,2	101,8	0,4
Плоди, ягоди та виноград	58,1	56,6	55,2	58,7	64,2	6,1
Цукор	95,5	93,9	87,6	80	78,4	-17,1
Олія	100,8	94,6	90	90	91,5	-9,2
Картопля	113,7	110,9	112,7	115,6	112,4	-1,3

Джерело: за даними Державної служби статистики України

Незважаючи на поступове зростання ВВП (у цінах попереднього року) впродовж 2014-2018 рр. цей показник зменшився на 2,2%. Темпи росту номінальної заробітної плати випереджали інфляцію, що було позитивним явищем. Випереджаючими були темпи зростання та обсяги інвестицій у сільське господарство, тобто сільське господарство було більш привабливим для інвесторів, ніж харчова промисловість. Кращими були і показники рентабельності діяльності сільського господарства. Водночас обсяги реалізованої продукції

суб'єктів господарювання харчової промисловості в 1,7 раза перевищували реалізацію продукції сільського господарства. Тобто завдяки інвестиціям, державній підтримці та експортоорієнтованості, основні показники діяльності сільського господарства були кращими.

Водночас вважаємо, що необхідно підвищити значущість саме переробної ланки продовольчого сектору. Одним із пріоритетних напрямів продовольчої політики України має бути збільшення обсягу і частки у загальному виробництві та експорті продукції з високою доданою вартістю. Викликає занепокоєння зменшення промислового виробництва основних продовольчих груп – молока, борошна, цукру, зменшення поголів'я великої рогатої худоби, незважаючи на підтримку фермерів в останні роки.

Високою є частка витрат на харчування в структурі сукупних споживчих витрат населення, що перевищує 50%. Для порівняння, цей показник у сусідній Польщі дорівнював 16,8%, навіть у сусідній Білорусі – 36,3%. Майже на 8% зменшилася добова калорійність харчування в Україні за п'ять років. Хоча 2018 року пороговий критерій (2500 ккал на добу) було перевищено, все ж цей показник значно нижчий за європейський рівень (3432 ккал у країнах ЄС).

Про недостатню ефективність продовольчої політики та низький рівень продовольчої безпеки свідчить невиконання норм щодо споживання населенням України основних харчових продуктів, рекомендованих МОЗ, особливо по життєво важливих молочних і м'ясних продуктах (52 і 66% відповідно), що зумовлено насамперед низьким рівнем купівельної спроможності населення та істотним зростанням цін на продовольство. Досягнення рекомендованих норм споживання продовольства можливо лише за умови зростання добробуту і доходів населення, впровадження заходів ресурсозбереження та оптимізації логістики, уникнення зговору торговельних мереж, для недопущення зростання цін.

При опрацюванні напрямів продовольчої політики країни доцільно враховувати взаємний вплив показників ринку і соціально-економічного розвитку країни. Методом кореляційно-регресійних рівнянь виявлено взаємозалежності показників. Зокрема, частка витрат на харчування у сукупних витратах населення залежить від взаємного впливу обсягів реалізації харчової продукції та індексу споживчих цін (рис. 1). Рівняння підтверджено відповідними коефіцієнтами детермінації R^2 , що мають бути більшими 0,6 і наближатися до 1, а також F- критерієм Фішера і t – критерієм Ст'юдента (рівень значущості для яких має бути менше 0,05).

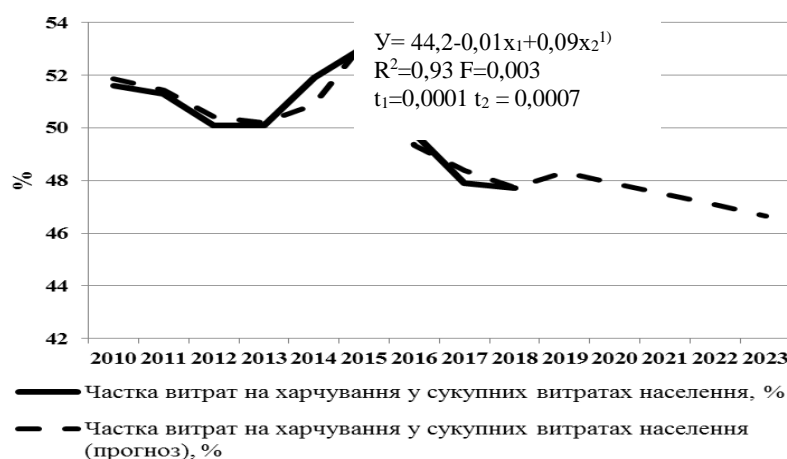

Рис. 1. Прогноз зміни частки витрат на харчування залежно від обсягів реалізації харчової продукції та індексу споживчих цін (інфляції)

¹⁾ y – частка витрат на харчування у споживчих витратах населення, %

x_1 – обсяг реалізації харчової продукції, млрд грн, x_2 – індекс споживчих цін (інфляції), %

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України

Під впливом одночасної дії чинників реалізації харчової продукції та індексу інфляції, з урахуванням існуючих тенденцій, частка витрат на харчування у сукупних витратах населення у 2023 році може зменшитися на 1,6%. При цьому зростання обсягів реалізації на 1 млрд грн обумовить зменшення частки витрат на харчування у сукупних витратах на 0,01%, завдяки зростанню доходів населення і вживанню більш дорогого сегменту продукції. Водночас 1% інфляційних змін зумовить зростання частки витрат на харчування на 0,09%.

Обсяги реалізації харчової продукції залежать від одночасної дії чинників – зміни курсу валют та обсягу капітальних інвестицій (рис. 2). При цьому зміна курсу валют на 1 грн зумовить збільшення обсягів реалізації харчової продукції на 13,5 млрд грн (або близько 1% загального обсягу реалізації продукції), зростання капітальних інвестицій у харчову промисловість на 1 млрд грн здатне підвищити обсяги реалізації на 9,3 млрд грн. За існуючих тенденцій, одночасний вплив обраних чинників обумовить зростання обсягів реалізації харчової продукції у 2023 році на 38% відносно 2018 року.

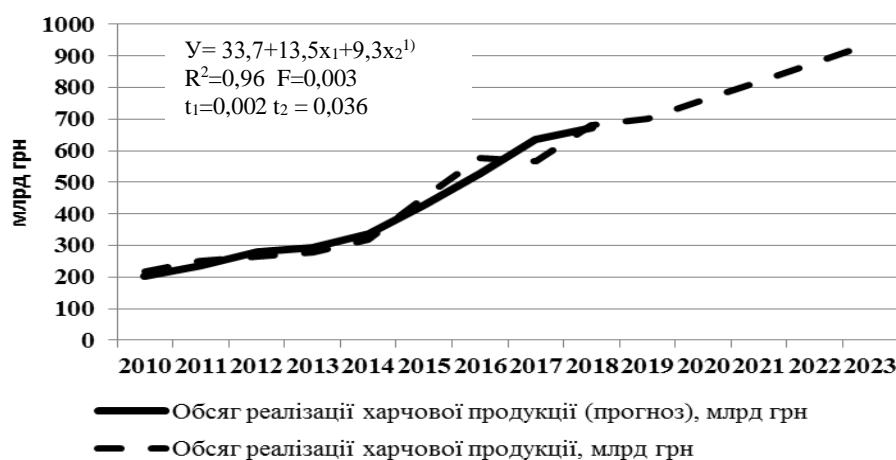

Рис. 2. Прогноз зміни обсягів реалізації харчової продукції залежно від індексу споживчих цін (інфляції)

¹⁾у – обсяг реалізації харчової продукції, млрд грн, x_1 – курс валют, грн/дол. США, x_2 – капітальні інвестиції, млрд грн

Джерело: розроблено за даними Державної служби статистики України

Для подолання негативних явищ, продовольча політика держави має бути спрямована на забезпечення стійкості продовольчої системи. Основні характеристики *стійкої продовольчої системи* за підходами ФАО – це низька частота випадків будь-яких форм порушення харчування серед населення, а також ефективне і стале використання земельних і водних ресурсів [25]. За градацією ФАО, відповідно до рівня стійкості, продовольчі системи, країни можна розподілити на промислові і змішані (Німеччина, США, Болгарія) – що мають високу продуктивність, споживають харчову продукцію з високим ступенем обробки; перехідного типу (Бразилія, Еквадор) – менш продуктивні і більш залежні від сільськогосподарських культур; ті, що розвиваються і сільськогосподарські (Камерун, Непал, Сенегал) – з найнижчим ступенем урбанізації. Нами було визначено у попередніх дослідженнях, що Україна належить до країн перехідного типу [26].

В Україні законодавство з питань продовольчої безпеки недостатньо досконале. Питання моніторингу та розрахунку показників продовольчої безпеки держави було покладено на Міністерство економічного розвитку і торгівлі. Водночас, показники продовольчої безпеки наразі визначаються неурядовою організацією "Економічний дискусійний клуб", до складу якого входять колишні представники уряду України, авторитетні фахівці з економічних питань. За порушення індикаторів продовольчої безпеки в країні не передбачено жодних адресних заходів для нормалізації ситуації. Основний

законодавчо затверджений документ "Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки" був прийнятий ще у 2007 р. Ця методика не враховує сучасних реалій та підходів міжнародних експертів ФАО, зокрема щодо показників щільності доріг [27]. Законодавчо не затверджені норми споживання груп продовольства, відповідно до загальносвітових підходів до оцінювання рівня продовольчої безпеки. Фахівці керуються переважно листом Міністерства охорони здоров'я щодо рекомендованих норм споживання харчової продукції від 2016 року, який відсутній у вільному доступі. Затверджений продовольчий набір для населення у складі споживчого *кошику*, який слугує підставою для визначення мінімальної заробітної плати і пенсії, не враховує у повній мірі зміну структури харчування, рекомендовану калорійність добового раціону та набір споживчих речовин.

Продовольча політика України в останні роки переважно була спрямована на збільшення експортного потенціалу аграрної продукції з низькою доданою вартістю. Починаючи з 2013 року, частка продукції АПК у загальному експорті країни була найбільшим сегментом в економіці і зросла з 27% до 40%. Упродовж останнього десятиріччя Україна домоглася світового лідерства за експортом продукції низького ступеня переробки. За результатами 2019 року, країна займає першу позицію у світі за експортом олії соняшникової (4,3 млрд дол. США) і шроту (975 млн), другу – ріпака (1,3 млн дол. США), четверту – за експортом кукурудзи (5,2 млрд дол. США, приріст за рік склав 49%), п'яту – пшениці (3,7 млрд дол. США, приріст – 22%). Експорт зерна впродовж 2010–2019 рр. зріс в 4 рази – до 56,7 млн т [28, 29].

При цьому мають місце тенденції визначення цінової політики на внутрішньому і зовнішньому ринках міжнародними транснаціональними корпораціями, які присутні в Україні. Зниження цін на зовнішніх ринках спричиняє і зниження внутрішніх цін і, відповідно доходів товаровиробників.

Експортна продовольча політика спрямована переважно на задоволення потреб експортерів і не завжди враховує потреби національного господарства. Зокрема, площі посіву ріпаку зросли з 0,8 млн га у 2017 році до 1,3 млн га у 2019 році, майже 90% врожаю експортувалося. Суттєво збільшилися посівні площі експортної продукції – соняшника і кукурудзи. Але саме ці культури найбільше виснажують ґрунти, знижують їх родючість, виносять поживні речовини. Крім того, виробництво експортоорієнтованих культур знижує мотивацію вирощування культур для відгодівлі тварин і не сприяє розвитку тваринництва.

На підставі узагальнення досвіду провідних країн світу та України, виявлено перспективні напрями продовольчої політики, що забезпечуватимуть підвищення стійкості продовольчих систем, конкурентоспроможність продукції та зростання купівельної спроможності населення (табл. 2).

Перспективні напрями продовольчої політики містять інноваційно-інвестиційне оновлення виробництва, захист національного виробника, інвестора і споживача, створення резерву для збільшення національних запасів продовольства та інші заходи. Велика роль має приділятися заходам для забезпечення здорового харчування, сталого розвитку сільських територій, подолання бідності, науковому забезпеченню розвитку харчової промисловості і сільського господарства, створенню сприятливого інвестиційного клімату.

Перспективні напрями продовольчої політики в Україні

	Основні напрями	Заходи для реалізації
1.	Інноваційно-інвестиційний розвиток вітчизняного виробництва якісної та безпечної харчової продукції з високою доданою вартістю, імпортозаміщення	Інноваційно-інвестиційне оновлення, підвищення продуктивності сільськогосподарського і переробного виробництва, вдосконалення та гармонізація діючого законодавства, створення сприятливого інвестиційного клімату, розвиток компаній із замкненим циклом виробництва високого ступеня переробки
2.	Захист національного виробника, інвестора, споживача, підтримка фермерів та малого бізнесу	Протекціонізм національної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, створення сприятливих умов для інвесторів і рівних умов для всіх виробників, дерегуляція бізнесу, програми захисту населення та бізнесу, розвиток тваринництва, заохочення рослинницьких господарств на вирощування кормів для тваринництва
3.	Створення резервів та збільшення національних запасів продовольства	Унеможливлення експорту стратегічної сировини та продовольства, поповнення резервних фондів
4.	Зростання експорту продукції з високою доданою вартістю	Сприяння розвитку виробництв із замкненим циклом глибинної переробки сировини, гармонізація законодавства, подолання експортних бар'єрів
5.	Наукове забезпечення розвитку агропромислового комплексу	Стимулювання та впровадження наукових розробок, енергозберігаючих екологічних технологій, поєднання науки з виробництвом
6.	Ресурсозбереження та забезпечення чистого довкілля	Протидія виснаженню земель та викиду шкідливих речовин, розвиток «зеленої» енергетики, впровадження заходів ресурсо- та енергозбереження
7.	Забезпечення достатності споживання продовольства згідно з раціональними нормами для всіх верств населення. Подолання бідності	Сприяння зростанню купівельної спроможності і платоспроможного попиту населення, недопущення зростання цін на продукцію, вдосконалення логістики
8.	Здорове харчування та розвиток органічної продукції, забезпечення продовольством людей з особливими потребами	Пропагування здорового харчування, обмін світовим досвідом, формування карти особливих потреб населення у продовольстві та державних замовлень для їх реалізації в регіонах, забезпечення логістики
9.	Сталий розвиток сільських територій	Впровадження земельної реформи, підвищення ролі територіальних громад. Забезпечення умов для сталого розвитку сільських територій
10.	Забезпечення оперативної протидії ризикам, пандеміям, стихійним лихам, кризовим явищам, військовій нестабільності	Створення регіональних фондів стратегічного продовольства, мобільних пересувних точок реалізації харчових продуктів і протоколу дії підприємств у ризикових умовах, будівництво інфраструктури на випадок непередбачуваних подій, інформування населення
11.	Планування, прогнозування та моніторинг виконання рішень	Формування державних, регіональних продовольчих балансів, стратегій і державних програм розвитку, моніторинг їх виконання

Джерело: авторська розробка

Висновки. Поняття «продовольча політика», «продовольча система», «стійкість продовольчої системи» більш властиві для зарубіжних країн, спільної політики країн Європейської Співдружності, продовольчої і сільськогосподарської організації ФАО, діяльність яких спрямована на досягнення Цілей сталого розвитку тисячоліття. Враховуючи світовий досвід, вважаємо за доцільне закріпити сутність понять продовольчої системи і продовольчої політики у нормативно-законодавчих актах. Такий підхід дозволить більш комплексно оцінювати цілі, задачі й індикатори, що характеризують розвиток харчової індустрії.

Досвід продовольчої політики країн Європейської Співдружності, США і ФАО довів їх визначальну роль у подоланні голоду у світі, ефективність та дієвість колективної взаємодопомоги і спільної економічної політики в умовах кризових явищ. Ця практика особливо важлива для України в умовах військово-політичної нестабільності, природних катаклізмів і пандемій, оскільки продовольчим постачанням у форс-мажорних обставинах в країні займаються переважно волонтери.

Продовольча політика держави має бути спрямована насамперед на зміцнення внутрішнього ринку продовольства, розширення експорту продукції на інноваційно-інвестиційній основі, узгодженість дій всіх ланок ланцюга «виробництво-переробка-реалізація», розробку, моніторинг та відповідальність за виконання стратегій і програм, захист вразливих верств населення шляхом адресного розподілу продовольства та дотацій.

Бібліографія

1. Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року № 70/1. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р. <https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030-UA.pdf>.
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ президента України №722/2019 від 30.09.2019 р. <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.
3. Сичевський М. П., Куць О. І., Коваленко О. В., Бокій О. В. та ін. Концептуальні засади галузевої паспортизації харчової індустрії України. Київ: ННЦ Інститут аграрної економіки НААН, 2013. 264 с.
4. Гадзало Я. М., Сичевський М. П., Бокій О. В. та ін. Харчова промисловість України: стратегічні аспекти розвитку; за ред. Я. М. Гадзала. Київ: Аграрн. наука, 2016. 380 с.
5. Сичевський М.П., Юзефович А.Е., Коваленко О.В. Стратегія зростання "Харчова промисловість України – 2030" (передумови і перспективи). Інститут продовольчих ресурсів НААН. Київ: Аграр. Наука, 2018. 34 с.
6. Сичевський М.П. Харчова промисловість як основа продовольчої безпеки та розвитку держави. Київ: Аграрн. наука, 2019. 386 с.
7. Сичевський М. П., Коваленко О. В. Чинники інноваційної конкурентно-спроможності харчової промисловості в контексті глобалізації. Економіка АПК. № 11, 2016. С. 60–67.
8. Куць О. І. Удосконалення законодавчих засад державної аграрної політики для розвитку харчової індустрії. Продовольчі ресурси. № 12, 2019. С. 248-267 <https://doi.org/10.31073/foodresourC.es2019-12-24>.
9. Кормишкина Л. А., Кормишкин Е. Д., Семенова Н. Н. Роль европейского союза в обеспечении глобальной продовольственной безопасности. Фундаментальные исследования. № 11-1, 2015. С. 166-169.
10. Малахова Л. В. Перспективні напрями продовольчої політики «нових агропродовольчих» країн. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2862>.
11. Сичевський М. П., Юзефович А. Е. Розвиток харчової промисловості: акценти державної політики. Економіка АПК. № 7, 2014. С. 46-52.
12. Balian A, Sychevsky M., Kovalenko O., Yashchenko L., Verbytskyi S. The influence of globalization processes on the innovative development of the food industry of Ukraine in the phases of business cycles. Agricultural Science and Practice 6 (3), 63-76.

13. Kovalenko O., Yashchenko L., Verbytskyi S. Smart technologies of food production in the system of global technological waves. Scientific Journal of Cahul "Bogdan Petriceicu Hasdeu" State University: Economic & Engineering Studies. 2019;1(5)56-63.

14. Kerry L. Shannon, Brent F. Kim, Shawn E. McKenzie, and Robert S. Lawrence. Food System Policy, Public Health, and Human Rights in the United States. Annual Review of Public Health Vol. 36:151-173 (Volume publication date March 2015) <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-031914-122621>.

15. Knowles T., Moody R., McEachern MG. European food scares and their impact on EU food policy British food journal, 2007 – emerald.com pp. 43-67 https://www.researchgate.net/profile/Morven_McEachern/publication/228345904_European_food_scares_and_their_impact_on_EU_food_policy/links/58258dc708ae61258e45cfee/European-food-scares-and-their-impact-on-EU-food-policy.pdf.

16. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. Розділ «Нова продовольча політика»: Постанова Верховної Ради України № 26-VIII від 11 грудня 2014 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-19>.

17. Хорунжий М. Україні потрібна тверда продовольча політика. Агробізнес. 04.06.2015. Пропозиція – Головний журнал з питань агробізнесу <https://propozitsiya.com/ua/ukrayini-potribna-tverda-prodovolcha-politika>.

18. Шутьков А.А. Продовольственная политика: новые подходы ее формирования в условиях роста конкурентной борьбы на мировых рынках. Продовольственная политика и безопасность, 2019. Том 6. № 2. С. 51-66. <http://10.18334/ppib.6.3.41391>.

19. The treaty of rome. 25 March 1957. 80 p. https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf.

20. White Paper on food safety. 2000. <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A132041>.

21. The state of food security and nutriniton in the world 2019. Food and agriculture organization in tha world 2019. <http://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition/en>.

22. Бокій О. В. Досвід державної підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості в Україні і світі. Продовольчі ресурси, 2019. № 12. С 214-229 <https://doi.org/10.31073/foodresources2019-13-21>.

23. Кирилюк Ю. М. Аграрний ринок в умовах трансформації економічних систем: монографія. Київ, КНЕУ, 2013. 871 с.

24. The Global Food Security Index. <https://foodsecurityindex.eiu.com>.

25. Выбор инвестиционных решений для формирования более устойчивых продовольственных систем. United Nations System Standing Committee on Nutrition UNSCN. 2016. <https://www.unscn.org/uploads/web/news/document/web-ExSumm2-RU.pdf>.

26. Бокій О. В. Стійкість функціонування продовольчої системи. Продовольчі ресурси. № 11, 2018. С. 21-32. <https://doi.org/10.31073/foodresources2018-11-03>

27. Методика визначення індикаторів продовольчої безпеки: затверджено Постановою КМУ від 05.12.2007 р. № 1379. <https://www.kmu.gov.ua/npas/99719937>.

28. Офіційний сайт Державної служби статистики України. www.ukrstat.gov.ua.

29. Trade statistics for international business development. <https://www.trademap.org>.

References

1. Peretvorennia nashoho svitu: Poriadok denni u sferi staloho rozvytku do 2030 roku [Transforming our world: An agenda in the field sustainable development by 2030] :United Nations General Assembly resolution No. 70/1 of 25 September 2015 on the Global Sustainable Development Goals to 2030. <https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/Agenda2030-UA.pdf> [in Ukraine].

2. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku. [On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030]: Presidential Decree No.722 / 2019 of September 30, 2019]. <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.

3. Sychevskiy M., Kuts O., Kovalenko O., Boki O. ta in (2013). Kontseptualni zasady haluzevoi pasportyzatsii kharchovoi industrii Ukrainy [Conceptual principles of the industry certification of the food industry of Ukraine]. Kyiv: NNTs Instytut ahrarnoi ekonomiky NAAN [the National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics» of NAAS], 264 p. [in Ukrainian].

4. Hadzalo Ya., Sychevskyy M., Boki O. ta in. (Hadzalo Ya. Ed.). (2016). Kharchova promyslovist Ukrainy: stratehichni aspekty rozvytku [Food industry in Ukrainian: strategic aspects of development]. Kyiv: Ahrarn. nauka,. 380 p. [in Ukrainian].

5. Sychevskiy M., Yuzefovych A., Kovalenko O. (2018). Stratehiia zrostantia "Kharchova promyslovist Ukrainy – 2030" (peredumovy i perspektyvy) [Ukraine's Food Industry 2030 Growth Strategy (Preconditions and Prospects)]. Instytut prodovolchychk resursiv NAAN [Institute of Food Resources of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine]. Kyiv: Ahrarn. Nauka,. 34 p. [in Ukrainian].

6. Sychevskiy M. Kharchova promyslovist yak osnova prodovolchoi bezpeky ta rozvytku derzhavy [Food industry is basis for food security and state development Food industry is basis for food security and state development]. Kyiv: Ahrarn. nauka, 2019. 386 p. [in Ukrainian].

7. Sychevskiy M., Kovalenko O.(2016). Chynnyky innovatsiinoi konkurentospromozhnosti kharchovoi promyslovosti v konteksti hlobalizatsii [Factors of innovative competitiveness of the food industry in the context of globalization]. Ekonomika APK. № 11, P. 60–67. [in Ukrainian].

8. Kuts O. (2019). Udoskonalennia zakonodavchychk zasad derzhavnoi ahrarnoi polityky dlia rozvytku kharchovoi industrii [Improving the legislative principles of the state agricultural Policy for the food industry development]. Prodovolchi resursy [Food Resources] № 12. P. 248-267 <https://doi.org/10.31073/foodresources2019-12-24> [in Ukrainian].

9. Kormishkina L., Kormishkin E., Semenova N. (2015). Rol evropeyskogo soyuza v obespechenii globalnoy prodovolstvennoy bezopasnosti. Fundamentalnyie issledovaniya. [The role of the European Union in ensuring global food security. Basic research]. № 11-1, P. 166-169. [in Russian].

10. Malakhova L. Perspektivni napriamy prodovolchoi polityky «novykh ahroprodovolchychk» krain. [Perspective directions of food policy of "new agro-food" countries] <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2862>. [in Ukrainian].

11. Sychevskiy M., Yuzefovych A. E. (2014). Rozvytok kharchovoi promyslovosti: aktsenty derzhavnoi polityky. [Food Industry Development: State Policy Emphasis]. Ekonomika APK. №. 7,2014. Pp. 46-52 [in Ukrainian].

12. Balian A, Sychevsky M., Kovalenko O., Yashchenko L., Verbytskyi S. The influence of globalization processes on the innovative development of the food industry of Ukraine in the phases of business cycles. Agricultural Science and Practice 6 (3), 63-76.

13. Kovalenko O., Yashchenko L., Verbytskyi S. Smart technologies of food production in the system of global technological waves. Scientific Journal of Cahul "Bogdan Petriceicu Hasdeu" State University: Economic & Engineering Studies. 2019;1(5)56-63.

14. Kerry L. Shannon, Brent F. Kim, Shawn E. McKenzie, and Robert S. Lawrence. Food System Policy, Public Health, and Human Rights in the United States. Annual Review of Public Health Vol. 36:151-173 (Volume publication date March 2015) <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-031914-122621>.

15. Knowles T., Moody R., McEachern MG. (2007) European food scares and their impact on EU food policy British food journal, 2007 – emerald.com pp. 43-67. https://www.researchgate.net/profile/Morven_McEachern/publication/228345904_European_food_scares_and_their_impact_on_EU_food_policy/links/58258dc708ae61258e45cfee/European-food-scares-and-their-impact-on-EU-food-policy.pdf.

16. Prohrama diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy. Rozdil «Nova prodovolcha polityka» [Program of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Section "New Food Policy"]: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 26-VIII of December 11, 2014. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/26-19>.

17. Khorunzhyi M. (2015). Ukraini potribna tverda prodovolcha polityka [Ukraine needs a solid food policy]. Ahrobiznes. 04.06.2015. Propozytsiia - Holovnyi zhurnal z pytan ahrobiznesu <https://propozitsiya.com/ua/ukrayini-potribna-tverda-prodovolcha-politika> [in Ukrainian].

18. Shutikov A. (2019). Prodovolstvennaya politika: novye podhody ee formirovaniya v usloviyah rosta konkurentnoy borby na mirovyih ryinkah [Food policy: new approaches to its formation in the context of growing competition in world markets]. Prodovolstvennaya politika i bezopasnost [Food Policy and Security], 6(2), P. 51-66. <http://10.18334/ppib.6.3.41391> [in Russian].

19. The treaty of rome. 25 March 1957. 80 p. https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf.

20. White Paper on food safety. 2000. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A132041>.

21. The state of food security and nutrition in the world 2019. Food and agriculture organization in the world 2019. <http://www.fao.org/state-of-food-security-nutrition/en/>

22. Boky O. (2019). Dosvid derzhavnoi pidtrymky investytsiino-innovatsiinoho rozvytku kharchovoi promyslovosti v ukraini i sviti [Experience of state support for investment-innovative development of the food industry in Ukraine and worldwide]. Prodovolchi resursy [Food Resources], № 1. P. 214-229 <https://doi.org/10.31073/foodresources2019-13-21> [in Ukrainian].

23. Kyryliuk Yu. M. (2013). Ahrarnyi rynok v umovakh transformatsii ekonomichnykh system: monohrafiia. [The agricultural market in the conditions of transformation of economic systems: a monograph]. Kyiv, KNEU. 871 p. [in Ukrainian].

24. The Global Food Security Index. <https://foodsecurityindex.eiu.com>.

25. Vybory investicionnykh reshenij dlya formirovaniya bolee ustojchivyyh prodovol'stvennykh sistem. [Choice of investment solutions for more sustainable food systems]. United Nations System Standing Committee on Nutrition UNSCN. 2016. <https://www.unscn.org/uploads/web/news/document/web-ExSumm2-RU.pdf> [in Russian].

26. Boky O. [2018]. Stiikist funktsionuvannia prodovolchoi systemy [Functionality of the food system]. Prodovolchi resursy [Food resources]. № 11. P. 21-32. <https://doi.org/10.31073/foodresources2018-11-03> [in Ukrainian].

27. Metodyka vyznachennia indyikatoriv prodovolchoi bezpeky [Methodology for Determining Food Security Indicators]: zatverdzheno Postnovoiu KМУ vid 05.12.2007 r. № 1379 [Approved by CMU Post of 05.12.2007 No. 1379]. <https://www.kmu.gov.ua/npas/99719937>. [in Ukrainian].

28. Official site of the State Statistics Committee of Ukraine. <https://www.ukrstat.gov.ua>.

29. Trade statistics for international business development. <https://www.trademap.org>.